

שיטת הרמב"ם בסוגיית בית שער ודלת

הרב דוד ביגמן

שנינו במשנה (ב"ב פ"א מ"ה): "כופין אותו לבנות בית שער ודלת לחצר; רבן שמעון בן גמליאל אומר: לא כל החצרות ראויות לבית שער. כופין אותו לבנות לעיר חומה ודלתים ובריח; רשב"ג אומר: לא כל העיירות ראויות לחומה."

בתוך ההקשר של המשניות של פ"א מב"ב מסתבר ההסבר הבא למחלוקת התנאים. ת"ק סבור שהיסוד המחייב במשנתנו הוא המנהג. הנימוק הוא פשוט וברור; המשתכן במקום מסוים מקבל על עצמו להשתתף בבנייה הציבורית המקובלת באותו מקום. רשב"ג סבור שרק צרכים משותפים מחייבים את השתתפות הפרט, כאשר הוא נהנה באופן ישיר מאותה בניה.

ע"פ הנטייה האנושית הרווחת סביר להניח שברוב רובם של המקרים תהיה הסכמה הלכה למעשה בין ת"ק לרשב"ג, אמנם סביר גם להניח שבמקרה של מחלוקת, ת"ק יחייב ורשב"ג יפטור, שכן מנהגי הבנייה מושפעים מהצרכים הפונקציונאליים אבל לא רק מהם.

צריך עיון עפ"י פשוטה של המשנה האם ת"ק יסכים לנימוקו של רשב"ג ויחייב במקום צרכים משותפים והנאה ישירה של הדייר גם במקום שאין מנהג, או שמא רק ההסכמה המשתמעת מהמנהג הקיים מחייבת את הדייר.

בדיון בתלמוד הבבלי אנו מוצאים ציטוט של קטעי ברייתא המסבירים את שיטת רשב"ג ומוסיפים לכך הסבר שמדובר במקום צורך גדול:

בבלי ב"ב דף ז' ע"ב:

"כופין אותו לבנות בית שער ודלת לחצר.

תניא, רבן שמעון בן גמליאל אומר: לא כל חצרות ראויות לבית שער, אלא חצר הסמוכה לרשות הרבים - ראויה לבית שער, ושאינה סמוכה לרשות הרבים - אינה ראויה לבית שער.

ורבנן? זימנין דדחקי בני רשות הרבים ועיילו ואתו.

כופין אותו לבנות לעיר כו'.

(ת"ר: כופין אותו לעשות לעיר דלתים ובריח:) ורבן שמעון בן גמליאל אומר: לא כל העיירות ראויות לחומה, אלא עיר הסמוכה לספר - ראויה לחומה, ושאינה סמוכה לספר - אינה ראויה לחומה.

ורבנן? זימנין דמקרו ואתי גייסא."

הגמרא מוסיפה לשני הקטעים הסבר משלה לשיטת ת"ק - ת"ק מחייב גם בצורך קטן. ע"פ הסבר זה בשיטת ת"ק ניתן להסיק שתי מסקנות:

א. ת"ק אינו חולק על רשב"ג במישור העקרוני בשאלה מה מחייב השתתפות הדייר בבניה הציבורית, הצורך, אלא בשיעור מידת הצורך המחייבת.

ב. המחלוקת היא חד סטרית, כלומר, בכל מקום שמחייב רשב"ג יחייב אף ת"ק.

קו המחשבה המאפיין את ההסבר של הגמרא לשיטת ת"ק הוא קו המחשבה שמפורש בברייתא לגבי רשב"ג. רק כאשר הצורך משותף לכל הדיירים אפשר לכפות על הפרט להשתתף וממילא כאשר הוא אינו נהנה מהבנייה זכותו להסתלק ממנה. גישה זו עקבית בכל קטעי התלמוד הבבלי המופיעים לפנינו בסוגיא זו:

א. הדיון הפותח - המלבנת טענת דייר שהבנייה של בית שער ודלת מסלקת ממנו גלוי אליהו. מעבר לחן המיוחד של קטע זה ומשמעותו הערכית, ברור שנקודת המוצא המשפטית היא שרק הנאת הפרט מאותה בניה מחייבת אותו להשתתף וממילא הטענה שהבנייה "מזיקה" לו הולמת ומהוה סיבת פטור¹.

ב. הסוגיא בהמשך העמוד "רבנן לא צריכה נטוורתא" טבעית ומובנת רק ע"פ ההנחה שאי זקיקותו של פרט מסוים לבניה הנה טענה פוטרת.

לעומת זאת, ברמב"ם פ"ה מהל' שכנים מצינו:

"חצר השותפין כל אחד מהן כופה את חבירו לעשות בה בית שער ודלת² וכן כל הדברים שהחצר צריכה להם **צורך גדול**, או דברים **שנהגו בני המדינה לעשותם**, אבל שאר הדברים כגון ציור וכיור וכיוצא בו אינו כופהו, עשה אחד מהן מעצמו אם גילה השני דעתו שנח לו במה שעשה חבירו מגלגלין עליו את הכל ונותן חלקו בהוצאה."

איך הרמב"ם הסיק שיש **שתי** נקודות המחייבות את הפרט להשתתף בבניה, המנהג והצורך?

לאור הנתונים שראינו שיטת הרמב"ם התמוה, לכאורה, מובנת.

ע"פ תשובותיו של הרמב"ם לחכמי לוניל³ אנו יודעים שאין הרמב"ם פוסק מתוך מחויבות מלאה ל"שקלא וטריא" של התלמוד, לדיון התלמודי. להלכה מחייבות אותו רק הפסיקות המפורשות שבש"ס. עדיין לא התברר די הצורך באלו נסיבות חורג הרמב"ם מהמשתמע מהדיון, ולענ"ד נראה שפשוטו של משנה היא נדבך חשוב בשיקוליו של הרמב"ם.

לענייננו - הרמב"ם קיבל את ההנחה של הגמרא, שהמחלוקת בין ת"ק לרשב"ג הינה מחלוקת חד סטרית; ת"ק מסכים לשיטת רשב"ג ומחייב גם במקום צורך קטן.

בשאלת הנימוק לשיטת ת"ק, הרמב"ם דוחה את שיטת הגמרא ונצמד לפשוטה של המשנה

¹ עבור שתי תפיסות מיוחדות לקטע זה עיין "בית הבחירה" למאירי בפסקה הפותחת בית שער נ"ה עמ' 47 בהוצ' הגר"א סופר, וכן בי"ד רמ"ה לב"ב ז' ע"ב ד"ה "הרי אמרו" במיוחד סוף הפסקה "וכי תימא וכי"

² אף היחיד כופה, וכן בפירוש המשניות.

³ הרב ב.ז. בנדיקט, הרמב"ם ללא סטייה מן התלמוד, פרק חמישי, מוסד הרב קוק, 1985.

בהתאם למכלול המשניות בפרק השותפין, ומחייב גם עפ"י ההסכמה שמשתמעת מהמנהג. בהתאם לכך השמיט הרמב"ם (בעקבות הרי"ף⁴) את הדיון על החסיד שנמנע ממנו גלוי אליהו, מפני שבית השער והדלת הם המנהג, וזהו אחד היסודות לחיוב, כאשר ההסכמה המשתמעת מהמנהג היא הגורם היחיד המחייב. קטע הגמ' המטפל ב'צרכים' המיוחדים של החסיד חסר משמעות ותוקף.

⁴ הריף על ב"ב דף ה' ע"א בדפי הרי"ף, שהשמיט שם והתחיל מ"בעא מיניה ר' אלעזר...".